

MELITA FORSTNERIČ HAJNŠEK

Taka nisem bila nikoli

Roku in Vidu

Bolezen, tako kot vsak drug dejavnik neravnotežja, prebuja, vznemirja in vnaša element napetosti ter konflikta. Dokler se dobro počutimo, ne obstajamo. Natančneje: ne vemo, da obstajamo.¹

Emil Cioran

*Če bi še kdaj naneslo, Oče ti moj,
lepo te prosim, me naredi sneg.
Po tundri me usuj za nizko zimo
in s tisoči oči mi daj bit slep.²*

Milan Jesih

*Med debli hodijo postave rajnkih.
Prišel sem od daleč domov,
in to je dolgo potovanje,
tako dolgo, da še vedno potujem,
še bliže k zemlji, mravljam, travi bi rad,
še bliže in še niže,
a daleč je tudi bližina.³*

France Forstnerič

1 | Emil Cioran, *Padec v čas. O nevšečnosti biti rojen*. Ljubljana: Študentska založba, 1998.

2 | Milan Jesih, *Soneti*. Celovec: Wieser, 1990.

3 | France Forstnerič, *Kaj je ostalo*. Maribor: Litera, 2023.

Dan D

Tisto noč sem spet sanjala žvepleni rdeči sneg pod Aconcagua, naravni most Inkov nad reko Cuevas. Rumeno žvepleno vodo in kadeče se termalne vrelice v snežnih kotanjah – kot oči andskega kondorja. Prhotal je nad mojo glavo in vonj po mrhovini mi je polnil nosnice.

Moj dan D je bil soparen. Diseminirani plazmocitom IgG kapa – je bila dramatična diagnoza. Samo pridevnik mi je bil znan. Kot romanistko me je plašil, kajti *disséminer* je francoski glagol, ki pomeni *razsejati*, *razširiti*. Falanga belih plaščev me je ohromila, zablokirala za dolgo.

Kondor je razširil gigantska krila. Največji leteči ptič na svetu in jaz, najmizernejše bitje. Ohromela, zablokirala sem na dolgi rok. Pa ni bil strah, nekaj drugega je bilo. Niti zajokala nisem. Ne morem jokati. Že dolgo.

Nikoli nisem preveč marala biologije. Saj ne, da me ni zanimala, a te eksaktne vede so preveč dokončne in brezprizivne. Raje plavam v negotovem, vsaj malo nerazčiščenem vesolju. Čeprav se spreminjam. Z lingvistično strastjo sem v samotnih mesecih popolne prisilne izolacije – zaradi imunske šibkosti – začela raziskovati razlike med nevtropenijo in polinevropatijo, med citomegalovirusom in toksoplazmozo, med talidomidom in bortezumibom. Skušam si, neuspešno, zapomniti imena zdravil, vsaj tistih na recept, z nalepko na škatlicah s svojim imenom, ko imaš občutek prevzema z orožnim listom. Ali pa ti biološko zdravilo v dnevnem hospitalu prinesejo na pladnju skoraj slavnostno in se ne čudiš, ko zguglaš, koliko je vredna viala.

Topel alt moje mlade hematologinje izpod maske in naglas, podoben naglasu moje profesorice dialektologije s Kozjaka, sta bila zame od samega začetka stimulans za pogum, porok na poti navzgor. Bila je stvarna, hkrati pa opogumljajoče optimistična. Zadržana, a mehka in odprta. Vseskozi se mi je zdelo, da govoriva isti jezik, z drugimi je bilo vse drugače. Moja zvezda vodnica na peklenski, negotovi poti. Avtoriteta, ki sem se ji brez ostanka prepustila. Pa sem vedno težko prenašala avtoritete, sploh apriorne. Z naklonjenostjo in zanimanjem je sprejemala vse moje laične pripombe, panična (samo)spraševanja. Tenkočutno me je poslušala. Vodila me je iz prepada s strokovno neomajnostjo in suverenostjo. Zmeraj sem bila brez idolov, ona pa je budila v meni prvinsko idolatrijo. Občudovala sem jo. Še zmeraj jo. Tako človeška je, brez trohice kompleksa belih bogov, demokratična, toda odločna. Spoštljiva distanca med nama gradi najbolj zdrav odnos med bolnico in zdravnico.

Šele ko si resno bolan, se zaveš, da naše zdravstvo deluje, morda najbolje na najvišjih obratih. Ko gre za bolnikov biti ali ne biti. Ko nas ne skrbi, ali bomo dobili draga biološka in druga antitumorska zdravila, ko nam vse laboratorije, vse zapletene preiskave, preglede in posege krije zavarovalnica, celo morebitna zdravljenja v tujini ... Res blagor.

Strah pred sabo

Moj boj z lastnim telesom in njegovim odzivom je bil izčrpavajoč od vsega začetka. Spreminjala sem se v laboratorijsko miš, ki se samoanalizira, si z mobilcem fotografira vsak izpuščaj, nenehno prisluškuje čudnim reakcijam v telesu, opazuje globino bele luknjice po pritisku s prstom v oteklah nogah. V samotnih nočeh vonja lasten, vsak dan bolj čudno zaudarjajoč urin. Prelevila sem se v totalno egomanko.

Nenehen strah pred odzivanjem lastnega telesa me je najbolj obremenjeval. In padec iz vsakodnevne službene gneče v asketsko samoosamitev. Trening potrpljenja in samopreizkušanja. Bolezen je sovpadla z mojo upokojitvijo. Kakšno neverjetno naključje. Spopad s samostjo in izolacijo je bil tako še potenciran. Preizkušnja na kvadrat. Družabna mačka se je prelevila v ranjeno robinzonko, nasedlo na nevarnem, samotnem otoku.

Malokdo mi verjame, da me samota niti malo ne razžira. Potrebujem jo, da se zberem, pretehtam sleherno novo informacijo in oviro, ki mi pride na pot. Na tone jih je. Vsaj tako se mi zdi. Postajam manično depresivna, nepredvidljiva v odzivih, težka. Celo jokati sem začela po dolgih letih suhote, a povodi so ponavadi banalni in nevredni solz.

Vse se je pomešalo v meni. Na trenutke me oblije vročina, hip kasneje me že zebe. Občutek je nenehno leden, čeprav so noge tople.

Nisem si mislila, da je v resni bolezni toliko vznemirljivega, tudi grotesknega, preizkušajočega in izzivalnega, ne samo ogrožujočega, nevarnega in strašljivega. Pogled v ogleдалo me je včasih spravil v obup, drugič v smeh. Sploh ko sem začela dobivati slovanske okrogle ličnice – od nabuhlosti kot posledice zdravil. Mlada sem bila zakompleksana zaradi ozkega, podolgovatega obraza. *Konjskega*, me je rad podražil foter. Želela sem si okroglih lic. Pa tudi več dlak, takrat so bile še moderne. Kosmate ženske so bile seksi, *rasig*. Celo dlake pod pazduho so bile povsem običajne. Tiste, ki so se prebijale skozi najlonke, pa so bile vrhunec seksapila. Pravijo, da se to vrača, a dvomim, da se bo zares vrnilo. No, jaz sem že drugi mesec gladka od glave do pet kot dojenčkova ritka. Tudi škrlatna rdečica mi je ob določenih urah ozaljšala obraz in dekolte. Ponavadi je bilo pred spanjem in do jutra je bil ten spet normalen.

»Bolezen, tako kot vsak drug dejavnik neravnotežja, prebuja, vznemirja in vnaša element napetosti ter konflikta,«⁴ je zapisal Emil Cioran. »Dokler se dobro počutimo, ne obstajamo. Natančneje: ne vemo, da obstajamo,« pravi romunsko-francoski filozof, duhovni apatrid, strastnež, moralist, nihilist, ljudomrznež, nespečnež. Vse te osebnostne črte so mi nenadoma bliže kot kadarkoli.

Nenehno sem svoji hematologinji težila z vprašanjem, ali skrbijo za mojo zaščitno mrežo, ko vnašam vase vso to sicer odrešilno, a tudi nevarno kemijo. In me vsako branje stranskih učinkov zdravil pahne v depresijo. Na neki točki sem jih nehala brati. »Vedno glej vzorec, na koliko bolnikov so preizkušali zdravilo, in ni razloga za paniko,« so me tolažili moji. Glede skrbi zame pa: moja zdravnica je pozorna na vsako najmanjšo spremembo – kožno, nevrološko, psihično, vsak najmanjši edem. Takoj odreagira z zmanjšanjem doze zdravil ali pa obstoječa nadomesti z novimi.

Naučila sem se biti zaupljiva, a tudi fatalistična. Brutalne spremembe, ki so me preplavljale, sem sčasoma znala amortizirati. Zlagoma. Samo na začetku me je obvladovala panika. Pravijo, da sem močna, a se pogosto lomim. Padam v faze samousmiljenja. Sovražim izlive patetičnega sočutja, ki je redko iskreno. Zapleteno je, a po svoje izzivalno.

V življenju sem vzela zelo malo tablet, averzijo sem imela do njih. Moja pokojna mama je bila tabletomanka. Prav tako mnoge njene vrstnice. V tistih časih si dobil recept od vsake sestre, ki si jo poznal. Vsa mogoča pomirjevala pa celo antibiotiki in antinevemkajvse so polnili njene predale. Kritizirala sem jo zaradi tega, jo podučevala o rezistentnosti, o tem, da ji zdravila ne bodo pomagala, ko bo zares bolna. Agresivno se je odzivala na vse moje očitke. Bila je že odvisnica. Pogubilo jo je.

4 | Emil Cioran, *prav tam*.

Živa

Ko sem bila prvošolka, je rodila mrtvega otroka. Živo. Tako jo je poimenovala v bolnici. Morala jo je, zaradi statistike. In morala je donositi, čeprav so vedeli, da je odmrta v njej. To sestrično odmiranje sem si takrat živo predstavljala. Zakaj je niso takoj izpraskali iz nje, ko so videli, da srček ne bije več? Obsedena sem bila s tem. Travmatizirana do amena. In nikoli mi ni nihče ničesar do kraja pojasnil. Žive nismo nikdar pokopali. Ko sem bila noseča, sem bila v nenehnem strahu, da bo tudi sinček v meni odmrta. Kaj, če sem kaj grozno podedovala?

Živa nima groba. Niti svečke ji ne prižigamo. Morda pa jo mami je na skrivaj? Kako so jo mogli kar izbrisati? To me je dolgo begalo. Nikoli nismo govorili o tem. Zakaj nisem bolj silila vanje? Pa sem znala biti taka tečka, za najbanalneje stvari sem jim težila ure in ure. Tak naš družinski zločin je bil to. Madež. Greh. Neizbrisljiv. Vsi smo bili soudeleženi, vsi smo zatajili.

Jaz niti svoje pokojne psičke nisem hotela pustiti pri veterinarju. Pokopali smo jo na domačem travniku. Živo pa so kar pustili tam v bolnici. Leta sem si predstavljala, kako njeno belo trupelce plava z rdečimi odplakami po Dravi pod bolnišnico. Gledala sem jih vsak dan s starega mosta z avtobusa. Tudi moji mandlji so bili tam, ki so mi jih odstranili pri šestih letih. Tako mi je

rekla mami. Za Živino trupelce ji nisem upala povedati. Sploh je nisem pred njo nikoli omenila. Odkar pomnim, sem jo nagonsko vedno varovala pred vsem, kar bi jo prizadelo. Bila je tako šibka, krhka in nebogljenja. Ko sem se stisnila k njej, sem vedno jaz zavzela položaj tiste, ki tolaži in varuje. Od nekdaj je bila drobnejša od mene, vse na njej je bilo manjše, šibkejše kot pri meni – njene nadlahtnice, pesti, ramena.

Moji mandlji so morali ven, ker sem imela neprestano angine. Prvič v življenju sem bila v bolnišnici. V kolenih so zaznali revmo. Kasneje se je doktrina spremenila in mandljev niso več odstranjevali. So le filter. Spala sem s starejšo punco v eni postelji – jaz pri vzglavju, ona pri vznožju – na tistem oddelku z najdaljšim imenom: otorinolaringologija. Sploh se nisva pogovarjali, večkrat na dan je bruhala v ledvičko. Pri operaciji so mi ranili ustnico. Dolgo je bila nabuhla in boleča. Kako so mi lahko to naredili? »Kaki štori!« jih je kritiziral oči. Ko se je ob odhodu mami naslonila na bolnišnično steno, sem jo panično potegnila k sebi. »Ti nisi od zida, ti si moja.« Večkrat mi je to pripovedovala s solznimi očmi. »Preveč si jo razvadila,« ji je očitala babica.

Njene ustnice so iz tedna v teden bolj bledele. Ko je prišla domov, so bile modrikaste. Oči pa temno obrobljene. Nehala se je šminkati. Dve Živini srajčki je shranila v nočni omarici. Ob diafragmi in apavrinu. Nikoli si ni več čisto opomogla. Odtlej je bila nenehno bolečna. Tudi čisto moja ni bila nikoli več. Kot bi mi jo mrtva sestra ugrabila. Babica ji je z vinskim šodojem hotela popraviti kri. Čakala sem, da se bo spet našminkala in me stisnila pod dišečo pazduho.

Od tistega groznega poroda je bila načeta. Prepričana sem, da je tako hitro odšla zaradi tega. Živa mi jo je res ugrabila. Nisem imela priložnosti biti ljubosumna nanjo, zlahka pa sem jo zasovražila in nisem je pogrešala. Na živce so mi šli, ko so me pomilovali. Celó v šoli mi je učiteljica rekla, da me ne bo vprašala, ker ve, da se mi je zgodilo nekaj hudega.

Bi bila Živa visoka in močna kot jaz? Bi imela zelene oči? Modre? Tanke svetle mamine lase ali goste kostanjeve babičine? Bi mežikala z levim očesom kot deda? Bi imela izbočeno rito? Po babičini strani so bili vsi majhni in ritasti. Bi najprej posesala filo iz lešnikovih batonsov, potem pa pohrustala tisto okoli? Bi govorila *nehi* kot mami ali *nehaj* kot oči, *mirki* in *gorko* kot babi ali *čuvaj* in *toplo* kot deda?

Pa saj bi se navadila nanjo. Delili bi si bazooko iz ust v usta in si zamenjevali sličice žvotinjnskog carstva. In servietke pajčolanke. Vedno bi jih imela več od nje. In spominčke bi delali na vrtu, stekelca z marjeticami bi zagrebli v zemljo, potem pa jih iskali. In šli bi se zvezde metat. Ampak pupe Marjance ji ne bi dala nikoli, naj si dobi svojo Marjanco.

Bi tudi ona sovražila zeleno solato in kuhano govedino iz juhe kot jaz? Bi rada jedla vampe z dedijem? Bi imela levi sekalec postrani? Ona bi gotovo nosila zobni aparat. In v glasbeno šolo bi hodila. Branka je morala pri urah klavirja držati roke na tipkah, kot bi objemala jabolko. Če jih ni, jo je tršica ošvrknila s tanko palico. Čisto rdeče prste je imela in nikoli ni hotela igrati v družbi. Meni je enkrat zaigrala kos dunajskega valčka. Trikrat se je zmotila. K zboru nisem več hotela, ker nam je tovariš metal ključe v glavo. *Kar bilo je pod pepelom, v naših srcih plaho skrito, kres mogočen je raznetil, naš tovariš Tito, Tito.* Samo to sem se naučila. Mama me je podpirala, oči pa ji je vse prepuščal. Njegovo mladostno očetovstvo je bilo bolj trhlo. »Babe vkup, dedi vkup,« je zmeraj pravil.

Živa bi bila njegova ljubica, vem, čutim to. Nje ne bi pozabil v Modni hiši, kot je mene. Ona se ne bi bala kurentov kot jaz. Na ramenih me je čisto približal tisti strašni maski. Stric Cenc je imel krvav nos, tako ga je ožulila. »Kurenti ne umrejo, kurenti znorijo,« je napisal kasneje.

Na živce sta mi šla, moja dva, ker sta začela govoriti nemško, ko je nanoslo na kako *škatljivo* temo. Tudi z babico je bilo enako. Bila sem poražena in besna. Tako izločiti otroka iz družinske komunikacije. Res bedno. Zato sem za zmeraj zasovražila nemščino.

Predoziranje

Zgodba o talidomidu, ki sem ga prve mesece jemala vsak večer, me je posebej vznemirila. Eno najučinkovitejših antitumorskih zdravil cela desetletja ni smelo biti v uporabi, ker so ga v petdesetih letih prejšnjega stoletja zvečine nemške nosečnice jemale pod imenoma Contergan in Softenon proti slabosti in nespečnosti. Izbruhnil je *conterganski škandal*, materam, ki so zdravilo jemale kot zelo varno pomirjevalo za jutranjo slabost, so se rojevali deformirani, pohabljeni otroci. Leta 1961 so ga prepovedali in desetletja kasneje je umrlo bistveno več rakavih bolnikov.

Ko smo prve večere kopali moje bele kapsule talidomida iz embalaže, smo si natikali rokavice. Prekleto težko jih je bilo izbežati iz plastičnega ležišča. Prijateljica z rakom na jajčnikih, že pokojna, mi je po eni partiji tenisa – igrale smo tedenske dvojice, štiri sodelavke – zgroženo razlagala, kako so se sestre bale, da bi se dotaknile njene infuzije s kemoterapevtikom. »Si predstavljaš, kak strup so dajali vame?« Tudi sama sem bila sprva osupla, ko so sestre moje injekcije bortezomiba pripravljale v polivinilastih plaščih, z maskami, zaščitene do skrajnosti.

Prijateljica Urška je bila skoraj neuničljiva, zanjo sem bila prepričana, da bo premagala vse. Z drenom, ki ga je imela na trebuhu še dolgo po operaciji, je tekala po igrišču za vsako žogico. Imela je športni pristop k bolezni. Takrat se mi je zdel edini. Ko je zlomilo njo, dolgo nisem verjela v moč volje nad boleznijo, dokler se nisem sama znašla v tej kalvariji. Lipa, ki smo jo zasadili na njenem posestvu na Remšniku, je že bujno, visoko drevo. Po pogrebu smo si obljubili, da bomo obujali

njen spomin. Vsako leto bi nekaj zasadili, zasejali zanjo. Ni smo. Bila je prva med nami, ki je razumela naravo. In prva med nami, ki jo je razžrl rak.

Deksametazon

Talidomid je zares vrgel s tečajev generacije. Razsul je vse predstave o pošteni farmaciji po meri človeka. Pol stoletja po tragediji so se v nemškem farmacevtskem podjetju Grünenthal opravičili. Skoraj deset tisoč otrok po svetu, največ v Nemčiji in Švici, se je rodilo s štrclji namesto rok, pa tudi nog, ker so njihove matere med nosečnostjo jemale talidomid. *Proti slabosti in nespečnosti, ljubi bog!* Na prodaj je bil v skoraj petdesetih državah, leta 1961 pa so ga končno umaknili iz prodaje. Tragedija velja za eno najhujših v zgodovini nemške farmacevtske industrije. Podjetje Grünenthal se je po svetu pogajalo za odškodnine, leta 1971 je približno pet tisoč nemškim žrtvam plačalo skupno dvainpetdeset milijonov mark.

Ampak moja zgodba z zdravili je unikatna. Z deksametazonom, kortikosteroidom, sem se pomotoma predozirala, in to počela dober mesec. To pripisujem paniki zaradi novih razmer. In tistemu zame tako značilnemu prehitremu odzivanju na vse. Pri delu mi je koristilo. Neizbežna površnost sledi tej moji brzopletosti in tega se ne morem znebiti, še potenci-
ra se z leti. In tako sem jaz, nemirna bralka, odvisna od besed, površno brala, spregledala ključno poved: *Deksametazon jemati ob dnevih bortezomiba*. To je res porazno. Sram me je bilo. Iskala sem krivce, a kakorkoli sem obračala, senca je padla name. Prva na negotovi poti strahu in groze.

A zgodilo se je nekaj osupljivega in nora predpostavka se mi je intimno, laično vsiljevala: morda pa je bil tudi deksametazon zaslužen za neverjetno, bliskovito padanje mojih zločestih vrednosti prve mesece po diagnozi? Od avgusta do

novembra so moje proste lahke kapa verige imunoglobulinov, to so tumorski označevalci diseminiranega plazmocitoma, padle stokratno. Skoraj čudež. To je res neverjeten dosežek. Celó vsega vajeni zdravniki so bili osupli. Na začetku mi je zdravnica pokazala nekakšen zobec, monoklonski se imenuje, in dejala, da bova srečni, če se bo nižal po milimetrih. Pa je kar zgrmel vase. »Metodo zdravljenja bomo poimenovali po vas,« se je kasneje pošalila. Zadovoljna je bila z mano. Prijatelj pa mi je rekel: »Zadovoljna moraš biti predvsem sama s sabo.« Zadovoljstvo niti ni prava beseda, bolj pomiritev. Notranji nemir je vse bolj izpuhteval, sovražnost do bolezni je zamenjevala udomačenost. Bliže in bliže sva si bila s plazmocitomom; udomačila sem ga kot divjo žival, vsaj domišljala sem si tako. Še vedno si, čeprav premirja še nisva podpisala. Ne zaupam mu, zlobnežu.

Prvi mesec sem bila permanentno zadeta. Nimam sicer izkušenj z mamili, a v moji generaciji je bilo veliko odvisnežev, zlasti heroinskih. Tudi mojih prijateljev. Mnogih ni več. Prehitro so odšli: Tomaž, Stane ... Ob *Child in time* in *Smoke on the Water* Deep Purplov se vedno spomnim nanju.

Vseskozi sem mislila, da tako pač mora biti, ta omamljenost, da sem padala v čudna stanja. Motorika je bila vse slabša, nekaj tednov sem bila celo na berglah. Ko so me domači nekega dne pripeljali v ordinacijo na pregled na vozičku, je bila zdravnica osupla. Videlo se je, da jo bega. In je vrtala, razmišljala. Končno smo našli krivca – deksametazon. Po odkritju in ukinitvi inkriminiranega zdravila oziroma njegovi predpisani uporabi je prešlo, a ne takoj. Doma sem že dajala bergle za hrbet in se učila korakov. Vedno bolje mi je šlo. To so bile moje prve male zmaže na trnovi poti.

Stanje z visoko ravno adrenalina je trajalo in trajalo, preden so mojo nadledvično žlezo umirili in preden smo sploh ugotovili, kaj je narobe z mano, kljub izzvenevanju plazmoci-

toma v meni, kljub presenetljivo hitremu nižanju števila patoloških plazmatk.

Ste poljubljali dojenčka?

Ni bil strah, bil je vseskozi zoprn občutek, da me obvladuje tuja sila, mi žre kosti, uničuje kri. To ni dobro, ker se je z boleznijo treba enakovredno spopasti, ji napovedati vojno, jo poskušati obvladati. Pomembno je ne sovražiti svoje bolezni, pravijo izkušeni bolniki.

Obsesivno prisluškovanje vedno bolj otrdelemu telesu in agresivni egocentrizem, skoraj popolno ignoriranje okolice, to me je tiste prve mesece obvladovalo. Moj imunski sistem je bil na psu. Bila sem *polna luna*, Cushingov sindrom je posledica prekomernega izločanja hormona kortizola, to je bil stranski učinek moje terapije in predoziranja z deksametazonom.

Ponoči se mi je zdelo, da slišim brbotanje bolne krvi po telesu. Nikoli mi niso bile čisto jasne te telesne tekočine – limfa, kri, kostni mozeg. V kostnih votlinah odraslih je poltretji kilogram tega tkiva. Moja asociacija je ogabna: iz bočnika v goveji juhi ga izkopljem, posolim in popopram, namažem na kruh. A rumen je in masten, kje je tu kri? In se podučim: tudi rdeči kostni mozeg imamo in v njem nastajajo krvne celice. Odrasli imajo več rumenega kot rdečega.

Govorili so, da so nekoč presajali kostni mozeg, ne krvotvornih matičnih celic.

Vse se me je lotilo, tudi covid. Že moj drugi. Po treh cepljenjih. Jemala sem čisto sveže protikovidno zdravilo Paxlovid. V Sloveniji so ga ob pandemiji dobili komaj prvih tisoč enot in eno škatlico res konjskih tablet sem dobila tudi jaz. Seveda sem ustrezala vsem zahtevam – od let do višje stopnje ogroženosti. Antivaxerskih prijateljev in prijateljic v tistih dneh nisem tolerirala kot sicer. Na živce so mi šli, a po malem

sem jim zavidala, ker so imeli možnost izbire. Jaz je nisem imela. Ali cepivo ali okužba in smrt.

Znanka je umrla v slabem letu za rakom na želodcu, ker ni verjela v medicino, zavračala je kemoterapije. To je seveda največja in ultimativna svoboda posameznika, a z moje perspektive se mi je zdela vseeno totalno nerazsodna. Za sabo je pustila hčerkici in ne bi ji bilo treba še umreti. Sama po svoji kalvariji kvečjemu še bolj zaupam medicini. Ker alternative v najresnejših primerih pač ni. In svobode tudi ne. Če je posredi še spletna vsevednost in tista newagevska zaslepljenost, sem še bolj netolerantna. Vem, da me bodo mnogi prijatelji zaradi tega prezirali, a to sovraštvo si nalagam na ramena z vso odgovornostjo.

V meni se je prebudil tudi nevarni citomegalovirus. Ta prekleti CMV – tudi virus herpes – me je preganjal dolge mesece, tudi med presaditvijo krvotvornih matičnih celic in po njej. Moj presadek je bil očitno okužen, a niso vedeli, ker niso opravili serološke preiskave. V Mariboru so posebej zapisali, da mi jo morajo pred presaditvijo narediti. Pa je niso. In na eni od zame najstrašnejših vizit v Ljubljani so mi celo rekli, da bodo moje odvzete celice morali zavreči in mi jih še enkrat odvzeti. Potem je vse rešil klic predstojnika v Ameriko, kjer mu je prijatelj hematolog s številnimi takimi primeri, kot je bil moj, zagotovil, da mi lahko kljub morebitni okužbi izvedejo presaditev. Bila sem malo bolj pod nadzorom in z vsem živim so me oborožili.

Moji največji nevarnost in grožnja naj bi bili in sta še vedno otroci. »Ste poljubljali dojenčka?« je bilo eno prvih vprašanj zdravnikov na eni od vizit v ljubljanskem kliničnem centru, ko so izvedeli za moje težave s citomegalovirusom. Cel zbor je stal ob postelji. Kakšno trapasto vprašanje. Seveda ga nisem. Prvič je bilo to, da nisem babica, sreča. Otroške bolezni so zame največja grožnja. In bodo, vse dokler me ne bodo vnovič cepili. Ampak z živimi cepivi me bodo lahko šele čez leto ali dve.

Prezgodaj

*Ja neću imati s kim ostati mlad, ako svi ostarite,
i ta će mi mladost teško pasti.*

Arsen Dedić

Čudni koščki starševskega razmerja se krušijo iz mojega spomina. Dokler sta živela, so mi fakti bruti njunih odnosov vzbujali nelagodje. Zdaj, ko ju že dolgo ni več, me polnijo s čudno milino in bližino. Hranim jih v družinskem tabernaklju spominov kot najoprijemljivejše dokaze našega trajanja.

Skoraj vse, kar je oči počel v svoji pretirani sproščenosti, je mami vzbujalo nelagodje. Nespodobno je bilo. Zunaj njenih okvirov. Ampak njegove skrajnosti so bile res neznosne: grizel si je nohte na nogah, samo da ji je kljuboval. Ali se po soparnih, prepotenih nočeh, ko je njegov odurni kiselkasti znoj obvladoval prostor, ni hotel tuširati. *Diogenov sindrom*. Na začetku jo je preizkušal, a postajalo je vse krutejše.

Ko je ni bilo več, jo je vsem slikal kot svojo muzo. Z njenim odhodom je nehal pesniti. Očitno se je neka ustvarjalna kemija v njem sesula. Saj se mi je smilil. Niti papirja za pisanje si ni vzel več

pravega, kracal je po starih škronicljih, poteklih koledarjih. Studenec je preprosto presahnil.

Pešajoče srce je bilo krivo, da mu je počasi vse opešalo. Sredi poletja sem ga našla v smučarskih rokavicah in volneni kapi, nos je bil pordel kot od mraza, usta škrlatna, cianotična. Zaradi pomanjkanja kisika v krvi. Imeli smo ga za hipohondra. Po krivici, ker če kdo, je on imel debel bolniški dosje. A njegova nenehna razpravljanja o boleznih, diagnozah, zdravnikih, smrti so me utrujala.

Priznam, kdaj pa kdaj sem bila kruta do njega, nerazumeva-joča, nestrpna. Zdaj, ko sem sama zagazila v to kalno reko bolezni, ga bolj razumem. Nisem bila poštena in žal mi je. Za nazaj bi spremenila vse, zlasti pa bi mu prihranila svoje cinične sodbe. Kolikokrat sem ga zabila: »Nehaj že s temi svojimi boleznimi. Tečen si. Dajva se raje menit o čem drugem. Zakaj nič več ne bereš? Zakaj ne komentiraš politike kot nekoč, ko si cele noči gledal politične oddaje na ORF, Lendvaia in Portischa, nemški parlament? Ko si nosil šmidovko, ker si občudoval nemško socialdemokracijo. Ko si nam predaval o frankfurtski šoli in Habermasu, Horkheimerju ...«

Ko sem tisto leto pred smrtjo prihajala k njemu, vsak dan po službi, me je zasul z očitki: »Zakaj si vedno med vrati? Zakaj se ti tako mudi? V tvojem pozdravu je vedno že slovo. Raje ne hodi več sem taka odsotna. Saj vem, nimaš rada starih ljudi, to si mi večkrat priznala ... Saj ti ne zamerim. Vem, da se bom kmalu usmradil v tem svojem bloku. Hvala bogu, sosedje me bodo zavohali. Koren prvi, on je seriozen tip. Pa Rešlova, ki bo pometala hodnik in svoj nos vtika povsod ... In potem boste s črnimi vrečami vse moje pobasali za Snago ... Nihče ne bo bral najinih pisem ne posvetil v stotinah knjig ... Vse boste zmleli v rezance, v prah ... Ampak tudi vama se bo to zgodilo ...«

Njegovo vdovstvo je bilo dolgo in moreče. Ko smo mu po prvih znamenjih nebogljenosti, zmedenosti, prvih padcih, pripeljali pomoč *na domu*, ki mu je menda pripadala, je bil nejevoljen. Rad

je imel lepe ženske vseh starosti, tista gospa pa je bila res nesimpatična. Tudi kaj prida komunikativna ni bila, res je bila nesrečno zapakirana. Ko pa mu je že prvi dan pripravila tablete s plastičnim ovojem vred in je enega po pomoti pogoltnil, mu je prekipelo. »Nočem te vaše pomoči! Odpovejte nemudoma! Če me država časti s takim kadrom, se raje plazim po stanovanju in se mučim. Tega pa res ne rabim, da me neko tuje babše, ki se ji gnusim, tu nekaj na silo pedena. Saj bom kmalu odšel. Čutim.« Res je, pešajoče srce je potegnilo za sabo v prepad vse organe. *Kot metastazirajoči rak*, se je samodiagnosticiral v tistih zadnjih mesecih. Ko pa je bil boljše volje, je zapel *Šum na srcu me bo izdal*. Vitalist je bil, oklepal se je življenja z vsemi štirimi.

Mami nikoli ni bila sproščena, zmeraj v krču. Opreznost se je za vedno zavlekla vanjo, tenko je prisluškovala odzivom okoličnice. »Daj ven, razpizdi se že enkrat, pokaži, da ti ne paše,« sem razjarjeno vpila nanjo. Samo še bolj se je potegnila vase. Trpeče. Pasivno.

Spomnim se, kako je tresel stekleničko z ostankom kokte. Eksplodirala je po kavarnici. Pri sosednji mizi so smeje se odskočili. Zaradi njegove preklete varčnosti. Vse je poplaknil, vse pomazal. Plesnivi kruh je obrezal, ga v pekaču popekel. Ničesar ni nikoli zavrgel. Od pomanjkanja je zbolel že zelo mlad. Na pljučih mu je zazevala kaverna, bruhal je kri. Na živce mi je šlo njegovo ogabno vrtenje robčka s pljunkom v roki. Ni smel težko dvigovati. Ja, kadil pa je lahko ali kaj?

Nehote ali pa tudi namerno, tega nisem nikoli dognala, je podpihoval mamino permanentno nelagodje. Mogoče pa jo je hotel utrditi. Kot na tistem našem daljnem morju. V vreči za preoblačenje je po nesreči zavihal zadnji del in pokazal belo rit sredi mondene mestne plaže. Po pesku se je razleglo hihitanje, ona pa je zavijala z očmi. Ko ga je brcala pod mizo, če je kvantal v družbi, jo je vedno izdajal. Osramočeno je trpela. Vsa je bila poškodovana od nenehnega patološkega sramu. Od kod se je tako zalezal vanjo?

Kot otroke so jih med vojno kamenjali, ko so se na vozovih umikali proti meji. *Belčki!* Njen oče je hotel pobegniti, menda k svojim v Kanado. A se je njegova pot končala v temnih šumah, jamah, kaj vem ... Nikoli nismo dobili mrtvaškega lista. Familiar-na tabu tema, za večno konzervirana v temne, zaprašene predale družinske pozabe.

Naša družinska dopustovanja niso bila nikoli konvencionalna. *Pjesničke riječi* ali *pjesničke reči*, literarni dogodki, na katere so očija vabili po nekakšnem republiškem ključu nekdanje skupne države, so bile nadrealistične prigode. Vzel naju je s sabo na neko davno balkansko odisejado. Končala se je v Črni gori, kjer je v manastirju ob zeleni reki smrdelo po dreku, po naravnem kleju. Cerkvico so razstavljali na zidake in jo selili visoko na breg, kajti tukaj naj bi bilo v prihodnosti vse poplavljeno. Hidroelektrarno naj bi zagnali. Je bila Piva ali Tara? Enkrat grem spet tja in preučim, ali so jo res prezidali in prestavili. Ali so tiste freske pod Unescovo zaščito zdaj res v novi cerkvisi visoko na vzpetini? Tisti restavrtorji so bili kot vaški zidarji z debelimi naslagami vsega mogočega na ibercugih. Pesniki iz nekdanje Juge so temu kraju vdihnili malo mističnosti, malo čudaškega esprita. Meni, najstnici, se je zdela tista umetniška združba odštekana in super. Čeprav nisem čisto razumela, zakaj so vse tiste pesnike zgnali na tak obscuren kraj, kjer so pod vedrim nebom recitirali svoje verze. Če bi bila likovna kolonija, bi še razumela, za slikarji nekaj ostane, platna s pejzaži, za pesniki zgolj begoten spomin.

Čudna štimunga je bila v motelu spodaj. Motelu? Bolj montažni grdobi sredi ničesar. Leni natakari z zamaščenim ovratnikom. V eni od postelj okrvavljene hlačke. Ponoči pa so metali steklenice po parkirišču in tulili neke monotone guslarske. O, *Lovčene!* Noči so bile strašljive, jutra prijazna. »Sine, kako si?« Sem mislila, da zaradi kratkih las, postrženih na pisker. A tedaj ni bilo zato. Pač tako rečejo ljubkovalno. Mama me je nenehno strigla, sovražila sem njeno potrebo po gostih laseh, ki jo je iz-

življala na meni. Nekje na poti so me pregnali iz ženske toalete. »Momče, zalutao si!« Pa sem se že tako sramovala brstečih prsi.

Najjužnejše jezero je bilo čudno zamejeno, na nekaj koncih s široko poseko. Cerkvic je bilo naokoli na stotine. Če bi bile osvetljene kot naše, bi bila kot celoletna novoletna okrasitev. Hotel je bil sindikalni dom, livrirano osebje pa ekipa desperadov, ki je zakomplicirala vsako najmanjše naročilo. Ženske so bile presenetljivo nizke rasti, čakate, z bujnimi lasmi. Tihe in skrivnostne kot ohridske postrvi.

Mami je imela v prtljažniku hipermangan za na pot in se je z njim spirala po vseh občutljivih delih telesa. Tudi mene je silila, a se mi je gabilo. On si je v usta stiskal celo limono, ona se je vsak večer dezinficirala s tisto vijolično brozgo v lavorju. Ko je v neki prašni gorski vasi zaklenil ključ v novo simco, ji je prekipelo. Če bi bila pogumnejša, bi mu takrat ušla. Od teh njegovih suspenzov ji je šlo na bruhanje. Ko je prišel prvi avtobusni šofer in malce poštoral s svojim ključem po ključavnici, se je vdala. Francozi delajo avte na balkanske ključke. Balkanci si jih ne morejo privoščiti, razen da skrivaj menjavajo denar za devize pri svojih gastarbajterskih sorodnikih in dajejo na kup. Bil je njegov prvi zahodnjak. Prenežen za njegove štoraste kmečke roke.

Njen sram je bil patološki. Najmanjša nenaklepna nezgoda jo je povsem iztirila. Nikoli ni šla samozavestno ob bazenu, pa je imela vse na pravem mestu. Dovolj visoka, le malce dolgega života. Zato leta in leta ni hotela v hlače. Nekoč si je dala zašiti trapezarce in zgoraj si je navlekla tuniko. Stisnjeno v pasu. Vse je moralo biti tako, ker pas pa je imela. Rekel je, da ima osjega. Ob širokih bokih je zgedal še ožji. Hruškasta, ženstvena. A patološko nesamozavestna. Ko ji je kazal ukrivljene prste, se je tresla. Dražil jo je s to gesto za njeno razmetano spodnjo linijo zob. Ni znala s cinizmom. Hromil jo je. Nikoli se ni norčevala iz njegove zgodnje pleše. Bila je posledica težkih zdravil za tuberkulozo. Cele pesti si jih je metal v usta. Nastavljala mu je spodbudne zapise o pleščih, ki da so vrhunec potentnosti. Vsi smo se morali ukvarjati z

njegovo zakompleksanostjo. Ko mu nisem pustila, da me pred šolo poljubi, mi je rekel, da se ga sramujem, plešča. Ko je plaval v valovitem morju, si je na obali zmeraj popravil zadnji šop las, s katerim je za silo skrival plešo. Vsaj on je tako mislil. Val bi ga lahko vrgel v skalo, ampak on se je raje ukvarjal s svojo nečimrnostjo kot varnostjo.

Na koncu je vse investirala vame. »Sreča, da imaš njegove noge in babičine lase. Pa v šoli ti gre tudi po njem.« Nisem se strinjala z njo, moja kolena na iks, z debelimi pogačicami, so bila grša od njenih, ozkih, pravih. Ona je v srednji šoli špricala in v familiji slovela kot luzerka, neresna, neučljiva. Mene, malo hudobko, so te zgodbe blazno zabavale. Babica mi jih je morala nenehno ponavljati. Vedno si je še kaj izmislila zraven. Mami pa mi je govorila o šolskih sestrah, ki so imele za nohti ostanke testa in jim je smrdelo iz ust. Italijanski vojaki so dišali, bolgarski pa smrdeli in rigali po cesti. To je bil njen spomin na vojno.

Z dekretom so jo poslali daleč na podeželje, hotela se je ubiti. A ni imela poguma.

Ko se je z vlakom ure in ure cijazila tja daleč na vzhod, je vso pot tulila. Komaj je prestopala, sopotniki so jo mirili, ona pa je kar jokala. Vsa zaripla od krivice. Mislili so, da ji je nekdo od bližnjih umrl in da gre na pogreb. Ona pa v svojo prvo prisilno službo. Ko je izstopila, so jo kljub vsemu občudujoče pogledovali, vsi, od postajnega načelnika naprej. Imela je lepo ukrojen plašč in klobuček pa prave najlonke in umetne kodrce. Povsem drugačna je bila od vaških punc, drugače je dišala, hodila, njeni vokali so bili ravno prav široki in ozki. Jedla je s stisnjenimi pazduhami, ni cmokala. Vsi so si jo hodili ogledovat. In godilo ji je. Potem je spoznala nje-ga, naduto zakompleksanega, malce vsiljivega. A drugačnega. Ambicioznega. Zelenorjave oči so se mu svetile kot kačja koža.

In se je zanjo najstrašnejši kraj na svetu spremenil v njuno prvo ljubezensko gnezdo.

Mamičinega konca se spomnim, kot bi se zgodil včeraj. Zapečatil se je vame z vso grozljivostjo in neodumljivostjo prezgod-

nje izgube. Preden jo je odpeljal rešilec, sem jo česala vso od-sotno, že v agoniji. Grobo sem vlekla glavnik skozi sprijete tanke lase. Nisva se zavedali konca. Pa je bil najin zadnji dotik. Po tem je bilo samo še izza šipe – do poslednjega izdiha. Komaj je govorila, od nekdanj je imela strahoten, nedoumljiv strah pred bolnišnico. Odpeljala sva jo na urgenco, potem je padla v komo. Bili so nek-danji dolgi novembrski prazniki ob rojstnem dnevu Jugoslavije, v laboratoriju ni bilo prave ekipe ne pravih zdravnikov, zgolj razpo-ložljivi. Pa je bil navaden streptokok. Kar vzelo jo je – za steklom so ji ustnice vedno bolj bledele in rebra so izstopila pod belimi rjuhami. Bila je gola, na cevkah, a iz ure v uro sva čakala na čudež. Jalovo. Potem so poklicali in spodsekalo ga je. Na tleh je tulil. Jaz pa sem obmolknila. Za dolgo.

Ob mamini bolnišnični smrti se spomnim samo zdravnice, ki mi je v dlan neprizadeto spustila njen prstan. Ob očetovi pa neprizadetega kardiologa, ki mi je odrecitiral vzrok smrti. Suho je našteval dejstva, kot bi poročal o vremenu. Njegova mama je bila pisateljica in pričakovala sem neko drugačno sočutje. Bridko sem se uštela.

Niti na pogrebu nisem mogla jokati. Tedaj še ni bilo kremira-nja in žarnih pokopov. Polivinil je v krsti deformiral linije njenega ozkega obraza. Drobila sem ji cvetove marjetic na drobno glavo. Morda pa je bil til in ni bil polivinil, ki ga je tako sovražila, posebej na mrličih? Njen odpor do mrtvih je bil patološki, niti na pogrebe svojih bližnjih ni hodila. Tudi filme s starci je prezirala. Zato je umr-la mlada.